

Zbigniew Rusek

***Цигулка, гъдулка... i inne nazwy 'skrzypiec'*
w języku bułgarskim (w porównaniu
z pozostałymi językami słowiańskimi)**

Muzyka w starożytności oznaczała wszelką sztukę i naukę będącą pod opieką muz. Później – w średniowieczu – znaczenie tego terminu ograniczono wyłącznie do sztuki pięknej, której materiałem są dźwięki i inne odgłosy wydobywane przez głos ludzki i różnego rodzaju instrumenty muzyczne, posiadające określoną wysokość, barwę, głośność, czas trwania, sposób wykonania, następujące po sobie pojedynczo lub we współbrzmieniach w myśl pewnej prawidłowości melodyki, harmonii i kontrapunktu, ujęte w prawidłowość metro-rytmiczną i określoną całość formalną, zgodnie z wymaganiami estetyki. Muzykę dzielimy na poważną (koncertową, symfoniczną, kameralną, solistyczną, operową itp.) i lekką (rozrywkową: piosenkarską, taneczną, operetkową). Dalszy podział pokrywa się z systematyką form muzycznych.

Istotny jest również podział na muzykę wokalną (śpiew) i instrumentalną (wykonywaną na wszelkiego rodzaju instrumentach muzycznych). Wyróżniamy także muzykę wokalno-instrumentalną (głos z towarzyszeniem instrumentalnym).

Podstawą podziału instrumentów muzycznych jest rodzaj źródła dźwięku. Stąd też wyróżniamy instrumenty strunowe (chordofony), gdzie źródłem dźwięku jest drgająca struna, instrumenty dęte, inaczej aerofony (źródłem dźwięku jest drgający słup powietrza), instrumenty perkusyjne (dzielą się na membranofony, w których źródłem dźwięku jest uderzona membrana,

oraz idiofony, w których dźwięk powstaje przez drganie całego instrumentu), a w czasach współczesnych także instrumenty elektroniczne.

Chordofony ulegają dalszemu podziałowi ze względu na sposób wydobywania dźwięku na instrumenty smyczkowe (współczesne: skrzypce, altówka, wiolonczela, kontrabas; historyczne: tenorki i rozmaite viole, np. *viola de amore*, *viola de gamba*), szarpane (np. gitara, mandolina, lutnia, cytra, harfa, banjo, także klawesyn) i uderzane (fortepian / pianino, cymbały). Fortepian / pianino i klawesyn nieraz klasyfikuje się jako instrumenty strunowe klawiszowe.

O muzyce dawnych Słowian wiele napisano m.in. w *Słowniku starożytności słowiańskich* (s.v. Muzyka u Słowian). Opis od razu jest powiązany z podziałem na kraje, przy czym pierwsza jest opisana Bułgaria. Z uwagi na objętość artykułu nie wnikam w szczegóły, niemniej jednak trzeba zauważyć, iż zamieszczono tam pewne nazwy instrumentów: m.in. *гайда* ‘dudy’, *кавал* ‘owczarski flet podłużny, fujarka pasterska’, *гъдулка* (zwana także *гусла*) ‘instrument smyczkowy, ludowe skrzypce’ i bębenek¹.

Terminologią muzyczną w językach słowiańskich interesowało się niewielu uczonych. Napisano nieliczne monografie, np. B. Szydłowskiej-Cegłowej, pt. *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych* (Wrocław 1977), czy też M. Aumayr, *Untersuchungen an Bezeichnungen von Musikinstrumenten in der russischen Sprache* (Wien 1985). Jedną z ważniejszych prac jest artykuł Wiesława Borysia pt. *Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle leksyki*², który zawiera wiele informacji o dawnych (prasłowiańskich) nazwach instrumentów muzycznych i o ogólnej terminologii muzycznej.

Tematem niniejszego artykułu są nazwy ‘skrzypiec’ w języku bułgarskim, przedstawione na tle słowiańskim.

Skrzypce z uwagi na duże możliwości kolorystyczne, artykulacyjne i dynamiczne są jednym z najważniejszych instrumentów solowych a także (w wielokrotnionej obsadzie) stanowią one najważniejszy instrument orkiestry symfonicznej oraz zespołów kameralnych. Instrument ten powstał w okresie renesansu (XVI w.) we Włoszech, chociaż są informacje o jego obecności w Polsce już w II poł. XV wieku (pierwotnie pod nazwą *skrzypice*)³.

¹ *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku XII wieku*, t. III, cz. I, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 331–334.

² W. Boryś, *Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle leksyki*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. W. Boryś, J. Rusek, Kraków 2002, s. 83–94.

³ Zob. *Wielka encyklopedia powszechna*, t. X, Warszawa 1967, s. 578. Wiesław Boryś w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* (Boryś SE), wymienia wyrazy *skrzypica* i *skrzypice* ‘strunowy instrument muzyczny, może lutnia czy skrzypce’.

Jest to instrument o najwyższej skali z grupy smyczkowych, czterostrunowy o stroju g (196Hz), d¹ (293,7 Hz), a¹ (440Hz), e² (659,3 Hz), umożliwiający osiągnięcie skali ponad czterech oktaw – od g (196 Hz) nawet do c⁵ (4184 Hz).

Podstawową nazwą 'skrzypiec' w języku bułgarskim jest *цигулка*. Słownik współczesnego bułgarskiego języka literackiego pod red. S. Romanskiego⁴ dokumentuje ten wyraz, tłumacząc jego znaczenie następująco: 'четириструнен лъков инструмент с висок тембър' – pol. 'czterostrunowy instrument smyczkowy o wysokiej skali'. Ilustruje go kilkanaście przykładami: *Мудно отстрана цигулка пробуча и сръчно сви, На механата засвириха цигулки, Настройвам цигулка* (i in.). Wymienia też frazeologizm (zwrot) *Свирия първа цигулка* (książk.) 'играя главна, съществена роля в нещо' – pol. 'odgrywać w czymś główną, istotną rolę'. Frazeologizm ten ma dokładny odpowiednik w języku polskim *grać pierwsze skrzypce* (o tymże znaczeniu) a także w innych językach słowiańskich, co zostanie zasygnalizowane w dalszej części artykułu. Słownik ten również odnotowuje derywaty, utworzone od interesującego nas rzeczownika: *цигулар* 'музикант, който свири на цигулка' – pol. 'muzyk grający na skrzypcach', ilustrując go przykładem (przysłowiem): *цигулар къща не храни; цигуларка* 'жена цигулар' (pol. 'skrzypaczka'), bez przykładów a także przymiotnik *цигулков* 'skrzypcowy', ilustrując go dwoma przykładami: *цигулков концерт, цигулкова продукция. Български тълковен речник* (BTR)⁵ także odnotowuje interesującą nas nazwę, definiując ją tak samo, jak RSBKE. Derywat *цигулар* tłumaczy przez synonimiczny rzeczownik *виолонист*, ilustrując go tym samym przysłowiem. Wymienia też przymiotnik *цигуларски* 'който се отнася на цигулар' – pol. 'dotyczący skrzypka', ilustrując go przykładem: *цигуларски живот*. BTR także zamieszcza interiekcję *цигу-мигу* oznaczającą grę na skrzypcach ('означава свирене на цигулка или гъдулка') – ten ostatni rzeczownik oznacza 'ludowe, prymitywne skrzypce'.

Słownik języka bułgarskiego Najdena Gerowa⁶ tłumaczy wyraz *цигулка* następująco: 'направа със струны за свирене с лъка'. Podaje sporo synonimów: *гънилка, гъдулка, кеме, лаута, виулець* i rosyjski odpowiednik *скрипка*. Dokumentuje też deminutivum *цигулчица* a także inne derywaty oraz interiekcję *цигу-цигу* (oznacza grę na skrzypcach). Ilustruje ją przykładem: *Чигу-цигу, дъдо веле, дай ми какъ луля! Цигу-мигу на три дни, оле мале за вси дни!*

Przyjrzyjmy się teraz budowie słowotwórczej interesującego nas wyrazu. Słownik słowotwórczy języka bułgarskiego traktuje rzeczownik *цигулка* jako

⁴ *Речник на съвременния български книжовен език*, t. I–III, София 1955–1959 (RSBKE).

⁵ Л. Андрейчин i in., *Български тълковен речник*, София 1955 (BTR).

⁶ Н. Геров, *Речникъ на българския языкъ*, t. I–V, Пловдив 1895–1904 (Gerow).

wyraz niemotywowany (wymienia derywaty: *цигулков*, *цигулар* oraz derywaty od tego ostatniego: *цигуларка*, *цигуларство*). Tak jest ze współczesnego punktu widzenia. Jednakże etymologicznie jest on derywatem (zleksykalizowanym), albowiem daje się w nim wyodrębnić przyrostek *-улка*. Jest to formant tworzący nazwy przedmiotów, zwykle od podstaw czasownikowych. Występuje on w takich wyrazach jak: *гъдулка*, *дрънкулка*, *висулка*, *шушулка*⁷ (pierwszy z nich jest także nazwą ‘ludowych skrzypiec’). Podstawą słowotwórczą jest więc dźwiękonaśladowcze *циг-*, występujące m.in. w interiekcji *цигу-мигу*. Daje się to łatwo uzasadnić tym, że w innych językach słowiańskich (np. w polskim, rosyjskim, ukraińskim, białoruskim) nazwy tego instrumentu pochodzą od wyrazów dźwiękonaśladowczych, np. pol. *skrzypce* < *skrzypieć* ‘wydawać charakterystyczny głos, skrzypienie’ (por. także ros. i ukr. *скріпка*, brus. *скрыпка*), a poza tym w języku bułgarskim jest też wyraz *гъдулка* oznaczający ‘ludowy instrument smyczkowy z 3–5 strunami, rodzaj prymitywnych skrzypiec, gęśle’, pochodzący od rdzenia dźwiękonaśladowczego (*гъд* < ps. **gōdъ* ‘brzęczeć’). Za dźwiękonaśladowczym pochodzeniem wyrazu *цигулка* opowiada się też Stefan Mladenow⁸. Od rdzenia *циг-* pochodzi też czasownik *цигувам* ‘свиря на цигулка’ – pol. ‘grać na skrzypcach’ (notowany tylko przez słownik Gerowa). Utworzony został od rdzenia dźwiękonaśladowczego za pomocą przyrostka *-ува*, tworzącego czasowniki niedokonane, wielokrotne. Słownik ten notuje też utworzone od niego nomen deverbale *цигуване*. Pewne problemy słowotwórcze stwarza rzeczownik *цигулар* ‘skrzypek’. Słownik słowotwórczy języka bułgarskiego wskazuje, iż jest on bezpośrednio motywowany rzeczownikiem *цигулка*. Jest on derywowany za pomocą przyrostka *-ар*, tworzącego nomina agentis. Wskazuje to na hipotetyczną obecność augmentativum *цигула*, formy derywowanej od rdzenia onomatopeicznego *циг-* za pomocą przyrostka *-ула* – formantu ekspresywnego, tworzącego najczęściej augmentativa (przyrostek ten nie jest charakterystyczny dla bułgarskiego języka literackiego)⁹. Należy

⁷ Zob. *Граматика на съвременния български книжовен език*, t. 2: *Морфология*, София 1983, s. 59.

⁸ Zob. Ст. Младенов, *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941, s. 676.

⁹ *Граматика...* (op. cit.) nie wymienia przyrostka *-ула* w ogóle. Franciszek Sławski wymienia przyrostek *-ула* // *-ула*, przy czym zaznacza, iż nie występuje on w wyrazach prasłowiańskich oraz, że w poszczególnych językach słowiańskich spotyka się go najczęściej w funkcji formantu ekspresywnego, tworzącego zwykle augmentativa (ew. pejoratywne nomina agentis). Przykładem może być pol. *piguła* zam. *pigułka*. Może on też oznaczać deminutiva i hipocoristica (zob. F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] tegoż, *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław 1974, s. 110–111).

też wziąć pod uwagę fakt, iż przyrostek *-улка* jest z pochodzenia formantem złożonym, powstałym z kontaminacji morfemów *-ула-* + *ька*, stąd też nomen agentis *цигулар* utworzone jest od postaci *цигула*, bez rozszerzenia o sufiks *-ка* tworzący m.in. deminutiva. Od tegoż tematu utworzone jest deminutivum *цигулчица* (za pomocą przyrostka *-чица*)¹⁰.

Inną nazwą 'skrzypiec' w języku bułgarskim jest *гъдулка*. Słownik języka bułgarskiego BAN tłumaczy wyraz *гъдулка* następująco: 'народен лъков музикален инструмент с три или четири струни, направен от цял къс дърво, с тяло във форма на надлъжно прерязана круша и шийка, завършаща с главичка' – pol. 'ludowy instrument muzyczny smyczkowy trzy- lub czterostrunowy, wykonany z jednego kawałka drewna, o korpusie w kształcie przekrojonej gruszki z szyjką i główką'. Definicja ta wskazuje na to, że wyraz ten oznacza prymitywne, ludowe skrzypce, własnoręcznie wystrugane (np. z gonta); gęśle (ang. *fiddle*). Słownik ten ilustruje omawiany wyraz wieloma przykładami. Oto niektóre: *Имах една орехова гъдулка. Свирах с нея на хората, веселях им сърцата; Едни от най-разпространените народни музикални инструменти у нас са гъдулка, кавалът и гайдата* (RBE, 3). Słownik ten wymienia też liczne derywaty: *гъдулчица* 'dem. od гъдулка' (budowa słowotwórcza jak *цигулчица*), *гъдулар* 'mężczyzna grający na prymitywnych ludowych skrzypcach, gęślach' (budowa słowotwórcza jak *цигулар*). Wyraz ten został zilustrowany przykładami: *На трапезата един гъдулар подкара старовремска песен ..., Той беше селски гъдулар и идеше в Търново по Великден, та ходеше да свири по къщицата* (RBE, 3). Wymienia też inne derywaty, jak np. *гъдуларин* (synonim wyrazu *гъдулар*, utworzony od tegoż za pomocą przyrostka *-ин*): *Девет дни и девет ноци пиха вино и пяха песни четиримата. Един стар едноок гъдуларин им свиреше; гъдуларче* (deminutivum od *гъдулар*, utworzone za pomocą bardzo produktywnego przyrostka *-че*, tworzącego deminutiva): *Програмата е наредена от двамата учители, учителката и бай Божил кмета, който ще свири на кавал, като поканиха и кьоравото Чоре – гъдуларчето; гъдуларски* (przymiotnik od *гъдулар*, utworzony za pomocą formantu *-ски*): *Гъдуларска песен; гъдулчица* 'małe prymitywne ludowe skrzypeczki, może odpowiednik polskich mazanek'¹¹ – budowa słowotwórcza jak *цигулчица*

¹⁰ Zob. *Граматика...*, op. cit., s. 67.

¹¹ Mazanki to małe, ludowe skrzypeczki, o długości całkowitej ok. 50 cm (skrzypce mają długość całkowitą 60 cm), o spodzie, bokach, szyjce i główce wydrążonych z jednego kawałka drewna i sklejonych z płytą wierzchnią, o trzech strunach, strojonych bardzo wysoko: a¹ (440Hz), e² (659,3Hz), h² (987,8Hz)), por. też B. Muchenberg, *Pogadanki o muzyce*, t. I, Warszawa 1978,

(RBE, 3). Zaskakujący jest brak nomen agentis rodzaju żeńskiego – widocznie w bułgarskiej muzyce ludowej nie było skrzypków kobiet. Słownik Romanskiego definiuje znaczenie wyrazu *гъдулка* nieco inaczej, mianowicie: ‘народен лъков музикален инструмент с 3 до 5 струни’ – pol. ‘ludowy instrument muzyczny smyczkowy o 3–5 strunach’. Oznacza to, że ten instrument wcale nie jest uproszczony, albowiem wszystkie współczesne instrumenty smyczkowe mają cztery struny, wyjątkiem jest kontrabas w odmianie tzw. orkiestrowej, który ma 5 strun (w odmianie solistycznej – cztery)¹². Przykłady są następujące: *Циганите теглеха лъка по гъдулките си и пееха с издути гърла; Сред голям кръг от войници свиреха двама души – единият с кавал, другият с гъдулка* (RSBKE, 1).

Български тълковен речник tłumaczy wyraz *гъдулка* poprzez *гусла* (i vice versa) – ten ostatni jest dokładnym odpowiednikiem polskiego *gęśle*.

Dokładniej opisuje ten instrument Christo Wakarelski w swojej monografii zatytułowanej *Етнография на България*. Píše on, że ten instrument o korpusie w kształcie gruszki posiadał wypukłe dno, a od góry był pokryty cienką deseczką, w której wydrążone były dwa otwory rezonansowe (dowolnego kształtu, np. półokrągłe). Ta deseczka była połączona z dnem za pomocą kołeczka (słupka) – odpowiednika tzw. „duszy” w normalnych skrzypcach. Szyjka była stosunkowo krótka. Struny wykonane były najczęściej z jelit zwierzęcych lub z drutu. Zaczepione były na występie na dnie korpusu (drugi koniec nawinięty był na kołki). W okolicach otworów rezonansowych struny były podparte o próg zwany *magape*. Podobnie jak w skrzypcach, gryf nie posiadał progów, stąd też tony wygrywało się na słuch. Autor zaznacza też, że w zależności od regionu Bułgarii instrumenty te mogą mieć różne rozmiary a także różną liczbę strun i różny strój. *Гъдулка* w Dobrudży jest mniejsza (długość całkowita 40–45 cm, szerokość korpusu 13–15 cm), a w innych rejonach Bułgarii ma długość całkowitą 50–55 cm i szerokość korpusu 18–22 cm. Ta ostatnia jest także znana pod nazwą *кемане*. W Dobrudży *гъдулка* ma trzy struny o stroju: a (220Hz), e¹ (329,65 Hz), a¹ (440 Hz), przy czym melodię się wygrywa zwykle na najwyższej, pozostałe są tzw. burdonowe. Inne tego typu instrumenty są czterostrunowe, przy czym strój jest zupełnie inny niż skrzypiec (nieco niższy), mianowicie: f (174,6 Hz), b (233,1 Hz), f¹ (349,2 Hz),

s. 25; *Wielka encyklopedia powszechna*, t. VII, Warszawa 1966, s. 142; J. Habela, *Słowniczek muzyczny*, Warszawa 2005, s. 109. Instrument ten używany był jeszcze na pocz. XX wieku w niektórych regionach Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej.

¹² Historyczne instrumenty smyczkowe – viole miały więcej strun niż współczesne (viola de amore nawet 7 + struny rezonansowe).

b¹ (466,2 Hz). W wersjach z większą liczbą strun zwykle tylko dwie są melodyczne. Jednostrunowa гъдулка w Bułgarii nie jest współcześnie spotykana. Są świadectwa, że do końca XIX wieku takie instrumenty istniały w zachodniej Bułgarii (okręg radomirski i kjustendiłski)¹³.

Pod względem budowy słowotwórczej wyraz гъдулка przypomina literacką nazwę цигулка (utworzona jest za pomocą tego samego formantu). Nazwa ta pochodzi od onomatopeicznego rdzenia гъд-, oznaczającego 'brzęczenie'. Z tegoż pierwiastka wywodzi się bułg. dial. czasownik гъдувам 'grać na ludowych skrzypcach (zwanym w języku bułgarskim гъдулка)'. Czasownik ma odpowiedniki w innych językach słowiańskich, por. scs. ГЖДИТИ, ГЖДЖ, ГЖДЕШИ; sch. *gúđeti, gúđim* 'grać na instrumencie strunowym'; słń. *gósti, gódem*; ros. *зудѣть, зужу, зустѣ, зудѣ зудѣть* 'rozbrzmiewać, buczeć'; ukr. *зудѣти* 'huczeć, rozbrzmiewać, szumieć'; czes. *housti, hudu* (por. *hudba* 'muzyka'); stpol. *gąść, gędę* (stąd: *gęśle*); głuż. *hudzić*. Wywodzi się z ps. pierwiastka *gōd-, spokrewnionego z lit. *gaūsti, gaudžiū* 'dźwięczeć, brzęczeć'; łot. *gāudas* 'jęk'. Z tegoż rdzenia wywodzi się też rumuńskie *gîndac* 'chrząszcz'¹⁴. Psł. *gōd- pochodzi z *gu-n-d, formy z infiksem nosowym (por. lit. *gaūsti, gaudžiū*), co należy do ie. *goi- 'wołać, krzyczeć', por. stind. *gavate* 'brzmi'; gr. γό(φ)ος 'narzekanie'; scs. ГОВОРЪ 'wrzask, hałas'¹⁵.

Pod względem znaczenia zbliżony jest wyraz гусла. Słownik języka bułgarskiego BAN definiuje go następująco: 'Народен лъков инструмент, разпространен у нас в миналото, който се изработва от цяло дърво, във формата на надлъжно прерязана круша, с дълга шийка и има само една струна' – pol. 'ludowy instrument smyczkowy, rozpowszechniony w dawnych czasach, wykonany z jednolitego kawałka drewna w kształcie przekrojonej gruszki, z długą szyjką i mający tylko jedną strunę'. Ilustruje go przykładami: *Отскоро бе се завъртил в село, свиреше с гуслата, пееше, веселеше хората; Посвири, посвири на гуслата и поней, брате* i inne (RBE, 3). Słownik ten wymienia też liczne derywaty. Jednym z nich jest гуслар 'mężczyzna grający na gęślach', nomen agentis, utworzone za pomocą produktywnego przyrostka -ар¹⁶. Przykłady: *Пред замрежения си поглед сякаш виждаше как някой белобрад гуслар скърца с гъдулката на хорището и реди дума след дума;*

¹³ Zob. X. Вакарелски, *Етнография на България*, София 1977, s. 400–402. Częstotliwości tonów na podstawie tabeli częstotliwości tonów.

¹⁴ Zob. *Български етимологичен речник*, t. I, София 1971, s. 299 (BER); Bor yś SE, 159.

¹⁵ Zob. F. Sławski, *Oboczność q:u w językach słowiańskich*, „Rocznik Sławistyczny” LV, 2005, s. 13.

¹⁶ Zob. *Грамматика...*, op. cit., t. II, s. 48–49.

Деца пицяха със свирки, гуслари свиреха стари юнашки песни пред купове слушатели. Synonimem jest (dokumentowany przez tenże słownik) гусларин – przykład: *Добре дошли, девойки, привет от стар гусларин, с вас празника ни става по драг и лъчезарен*. Odnotowano też przymiotniki, utworzone od nomen agentis гуслар, mianowicie гусларев i гусларов (są synonimami). Utworzone są za pomocą formantu -ов (-ев) tworzącego przymiotniki dzierżawcze¹⁷. Przykłady: *Никой гусларева опис не проумя; Гусларева майка*. Słownik notuje też deminutivum гусларче ‘mład guślarz’ – pol. ‘młody guślarz’, utworzone za pomocą najczęściej spotykanego w tej funkcji formantu -че. Występuje także przymiotnik гусларски (derywowany za pomocą sufiksu -ски)¹⁸ o znaczeniu ‘dotyczący guślarza, charakterystyczny dla guślarza’. Przykład: *Добри Христов намира например, че в много наши народни песни с кавалски и гусларски мотиви съществуват четвърттонови отношения*. Udokumentowano też czasownik гусля ‘grać na guślach’, przykład: *Гуслар ми гусли по си медани...* oraz nomen deverbale гуслене (RBE, 3).

Etymologicznie wyraz jest spokrewniony z гьдулка (wywodzi się z tego samego dźwiękonaśladowczego rdzenia). Гусла są wyrazem ogólnosłowiańskim, por. scs. ГҖСЛИ; sch. gùsle (gùslē); ślń. gòsli ‘skrzypce’; pol. guśle; cz. housle ‘skrzypce’; ślc. husle; głuź. huslě; dłuź. gusle; ros. гусли; ukr. гусли ‘dawny instrument strunowy’; ps. *gòsli (<*gòd-sli). Jest to więc nomen instrumenti, utworzone za pomocą przyrostka *-slъ od psł. czasownika gòsti, gòdò ‘wydawać przeciągły głos, brzęczeć, buczeć, szumieć’, wtórnie ‘grać na instrumencie strunowym’ (Boryś SE, 159)¹⁹. Trzeba zwrócić uwagę na to, iż bułgarska postać гусла jest niezgodna z rozwojem ps. samogłoski ɔ w języku bułgarskim, gdzie ɔ > ь, stąd prawidłowa byłaby postać гьсла (zachowana w niektórych gwarach). Postać literacka гусла wywodzi się prawdopodobnie (tak pisze m.in. BER) z gwar zachodnich (wpływy języka serbsko-chorwackiego), gdzie instrument był wcześniej znany.

W języku starobułgarskim (staro-cerkiewno-słowiańskim) wyraz ГҖСЛИ, -НИ oznaczał (wg danych Słownika starobułgarskiego BAN²⁰): ‘старинен музикален инструмент, подобен на арфа или цитра’ – pol. ‘stary instrument muzyczny, podobny do harfy lub cytry’, czyli instrument strunowy należący

¹⁷ Zob. *Граматика...*, op. cit., t. II, s. 153–154. Za pomocą tegoż przyrostka tworzy się m.in. nazwiska (często od imion).

¹⁸ Zob. *Граматика...*, op. cit., t. II, s. 154.

¹⁹ Por. W. Boryś, *Kultura...*, op. cit.

²⁰ *Старобългарски речник*, t. I, София 1999, s. 384.

do grupy szarpanych (a nie smyczkowych). Znaczenie przetłumaczono poprzez gr. *κιδάρα, ψαλτήριον*. Słownik ilustruje leksem licznymi przykładami. Oto niektóre z nich: **ВЪСТАНИ СЛОВО МОЃ. ВЪСТАНИ ПЪСАЛЪТЪРЪ И ГЖСЛИ; ПЪСАЛЪТЪРЪ КРАСЕНЪ И СЪ ГЖСЛЬМИ; А ДИЃВОЛЪ ЗОВЕТЪ ГЖСЛЬМИ И ПЛАСЪЦИ ПЃМИ НЕПРИЃЗНИНАМИ**. Słownik staro-cerkiewno-słowiański²¹ wydany w Moskwie rejestruje rzeczownik **ГЖСЛИ**, tłumacząc jego znaczenie zarówno poprzez gr. *κιδάρα, ψαλτήριον*, jak też poprzez rosyjskie *струнный инструмент* oraz poprzez czeskie *strunný nástroj*. Oznaczałoby to, iż wyraz ten ma szeroki zakres znaczeniowy, odnosi się bowiem do 'instrumentu strunowego' w ogóle, a takich instrumentów muzycznych jest wiele. Ilustruje go następującym przykładem: **Исповѣмъ сѧ тебѣ в гжслехъ боже**.

Bułgarski język literacki zna też inną nazwę skrzypiec – *виолина*. Słownik języka bułgarskiego BAN zamieszcza ją z kwalifikatorem *rzadko* i tłumaczy przez *цигулка*. Opatruje ją jednym przykładem: *Най-образцовият му (на Рафаело) портрет е момъкът с виолина, който се пази в двореца на княз Шарпа в Рим*. Słownik ten notuje również derywaty: *виолинов* 'skrzypcowy' – bułg. 'цигулков', przykłady: *Един от най-трудните концерти във виолиновата литература, това е Брамсовът; Виолинова партитура; виолинен* 'ts.' a także złożenia *виолин-виртуоз* 'muzyk – wirtuoz skrzypiec', przykład: *Пред Военния клуб бе се натрупала такава навалица, каквато не бе имало от дълго време. Може би прочутият виолин-виртуоз бе привлякъл толкова много хора; виолин-виртуозка* 'kobieta muzyk – wirtuoz skrzypiec' (bez przykładów; RBE, 2). Odnotowano też wyrazу *виолонист* [książk.] 'skrzypek' oraz *виолонистка* 'skrzypaczka', przykład: *В нет часа тая вечер младата, току-що излязла на сцена виолонистка даваше втория си концерт* (RBE, 2). Postać fonetyczna wyrazу *виолонист* wskazuje na bezpośrednie zapożyczenie z francuskiego *violoniste* 'skrzypek, skrzypaczka'.

Виолина jest zapożyczeniem z włoskiego *violino* 'skrzypce'²², będącego derywatem (deminutivum) od *viola* 'instrument smyczkowy', np. *viola de amore* (współcześnie odpowiada jej altówka), *viola de gamba* (późniejszym odpowiednikiem jest wiolonczela) i inne z tej rodziny (pierwotne znaczenie 'bratek wonny, fiołek', bułg. 'теменуга', które rozwinęło się na instrumenty muzyczne, których korpus ma kształt liścia tej rośliny). W języku bułgarskim również funkcjonuje wyraz *виола*, lecz oznacza on inny, nieco większy od

²¹ *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва 1999, s. 181.

²² W języku polskim jest tylko *klucz wiolinowy* zwany inaczej (rzadziej) *kluczem skrzypcowym*.

skrzypiec (współczesny) instrument smyczkowy, o niższej skali – altówkę (derywaty: *виолист* ‘altowiolista’, *виолистка* ‘altowiolistka’)²³.

W Słowniku języka bułgarskiego BAN odnotowano też wyraz *кемане* (z adnotacją, że występuje oboczna postać *кемене*). Opatrzono go kwalifikatorem *przestarzały* i *dialektalny*. Odnotowano go w trzech znaczeniach, przy czym pierwsze zostało wytłumaczone poprzez literacki wyraz *цигулка*. Został on zilustrowany dwoma przykładami: *В залата за пушене свиреше оркестър от тимпани, саксофони и кеманета. Гръмна ученически оркестър. Не популярните тогава зурла, тѣпан и кемане – а флау, николина*. Drugie znaczenie omawianego wyrazu zostało zdefiniowane jako ‘gъдулка, кеменче’. Chodzi o małe, ludowe skrzypczki. Przykład: *Свирех аз там с кемането си, това де, дете му викат още гъдулка*. Trzecie znaczenie, w jakim odnotowano interesujący nas leksem, to ‘głowa, dynia’ – bułg. ‘глава, кратуна, тиква, куфалница’ (opatrzone zostało kwalifikatorem *przenośnie, ironicznie*; RBE, 7).

Tenże słownik zamieszcza też pewną liczbę derywatów, utworzonych od interesującej nas nazwy. Jednym z nich jest *кеманеджия* (*кеманджия*) – jako tytuł grzecznościowy także *кеманджи* o znaczeniu ‘skrzypek’, bułg. ‘цигулар’. Wymienia też warianty tej nazwy: *кеменджия* i *кеменчеджия*. Znaczenie to nie zostało zilustrowane żadnym przykładem. Drugie znaczenie (według tego słownika) to odpowiednik bułgarskiego *гъдулар*. Niemniej jednak *цигулар* i *гъдулар* są wyrazami niemalże synonimicznymi (różnica polega na tym, że *гъдулар* to ‘muzyk grający na ludowych skrzypkach’). Jest ono zilustrowane dwoma przykładami: *Момкови си условят гайдарджии или кеманеджии, които да свирят от събота до сряда заранта, докогато се свърши сватбеният обичай; Засвирил ми кеманджи Генчо със кемането на сред хорото*. Odnotowano pochodzący od tej nazwy rzeczownik *кеменджийка* o znaczeniu ‘żona skrzypka’ – bułg. ‘жена на кеманджия’ z adnotacją, że znaczenie to zaczerpnięto ze słownika Gerowa, oraz ‘skrzypaczka’ – bułg. ‘жена, която свири на кемане, цигуларка’, a także deminutivum *кеменджийче* (*przestarzałe, dialektalne*) ‘mały lub młody skrzypek’ (za słownikiem Gerowa). Słownik zamieszcza też przymiotnik *кеменджийски* (*przestarzałe, dialektalne*) ‘dotyczący skrzypka’ (także z adnotacją, że zaczerpnięty ze słownika Gerowa). Przymiotnik ten utworzono za pomocą produktywnego przyrostka *-ски*. Udokumentowano także deminutivum *кеменче*. Słownik (RBE, 7) notuje je w dwu znaczeniach:

²³ Altówka ma długość całkowitą większą o ok. 6 cm niż skrzypce (z czego ok. 5 cm różnicy przypada na korpus, więc szyjka jest proporcjonalnie krótsza), posiada cztery struny, strojone o kwintę niżej niż skrzypce: c (130,8 Hz), g (196 Hz), d¹ (293,7 Hz), a¹ (440 Hz).

1. 'skrzypce' – bułg. 'цигулка', przykład: *Главни градове в Италия ... Кремола на река По, прочут с кемеңчетата си и струните си*, 2. 'ludowe, prymitywne skrzypce' – bułg. 'гъдулка'. Przykłady: *Дядо Вичо извади от простия, скърпен от стари възглавки „калъф” гъдулката. Опря я до голямото си ляво ухо, замлъкна. Плю на ръце, потри ги, замаза шийката на кемеңчето и пак зацънка по струните; Циганите от долната махала на Чучулигово бяха дошли с кемеңчетата си, с кларнета и тъпана. Odnutowano też nomen agentis кемеңчеджия (przestarzałe, dialektalne) będące synonimem кемеңджия. Przykład: *Заре кемеңчеджията понагря ръцете на печката, намази лъка с чамсакъз и засвири 'селското хоро'* (RBE, 7).*

Nazwy te pochodzą z perskiego *ketān* 'tęcza' i zostały zapożyczone do języka bułgarskiego poprzez tureckie *keman*, *ketāne*. Występują też w innych językach bałkańskich, por. sch. *ćemāne*, *ćeméne*; arum. *kimane*; rum. *chetan*; alb. *qemanxhé*, *qemenxhé*. Nomen agentis кемеңджия nie jest derywatem na gruncie bułgarskim, lecz zapożyczeniem z tur. nomen agentis *kemençi*, podobnie кемеңчеджия (z tur. *kemençesi*). Także postać кемеңче jest bezpośrednim zapożyczeniem z tur. *kemençe* (BER 2, 324–325).

Najden Gerow w swoim Słowniku odnotował też nazwę 'skrzypiec' *гъниилка*. Tłumaczy je poprzez synonimy: *цигулка*, *гъдулка*, *кемене* oraz przez ros. *скрипка*, nie ilustrując żadnym przykładem. Nie odnotowują tej nazwy inne słowniki, nawet wielki BAN-u ani też Słownik wyrazów rzadkich, gwarowych i przestarzałych ...²⁴. Trudno też objaśnić jej pochodzenie. BER nie zamieszcza tego wyrazu w ogóle. Analizując budowę morfologiczną tego rzeczownika, można wyodrębnić złożony przyrostek *-илка* (*-ил* + *-ка*)²⁵ oraz pierwiastek *гън-*. Przyrostek ten należy do nomen instrumenti (najczęściej od podstaw werbalnych) i występuje w takich wyrazach, jak np. *сабилка*, *теглилка*, *точилка* itp. Problemem jest ustalenie znaczenia pierwiastka. Normalnie bułgarski czasownik *гъна* ma znaczenie 'giąć', a więc zupełnie oddalone od semantyki derywatu (jedynie smyczek może być wygięty). Niemniej jednak Słownik BAN-u notuje również czasownik ten w stronie zwrotnej *гъна се*, podając oprócz podstawowych także rzadkie znaczenie (o głosie) 'brzmieć nierównomiernie, raz silniej, raz słabiej' – bułg. 'за глас – звуча с повишавания и понижавания, с извивки', a więc jest to znaczenie związane z 'wydobyciem głosu, dźwięku'. Znaczenie to zostało opatrzone przykładem z Diczewa: *При това*

²⁴ *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*, под ред. на Ст. Илчев, София 1974.

²⁵ Zob. *Граматика...*, op. cit., t. 2, s. 59.

гласът му се гънеше и извиваше, сякаш Касабов не беше в стаята, и на някаква сцена и какво с тоя глас, така и с жестовете си той изразяваше задоволство от прочетеното. Niemniej jednak nie można stwierdzić, by interesujący nas wyraz bez wątpliwości pochodził od tego czasownika.

Inna nazwa ‘skrzypiec’ odnotowana w słowniku Gerowa to *лаута*. Autor tłumaczy ją przez synonimy: *цигулка, гждулка, гънилка, виулець, кеме* oraz przez ros. *скрипка*. Słownik ten wymienia również derywat *лаутар* o znaczeniu ‘skrzypek’ (tłumaczy go następująco: ‘който свири съ лаутъ, свирачъ, цигуларъ, гждуларъ, кеменджиа’ oraz przez rosyjski wyraz *скрипачь*). Derywat ten jest regularnie utworzonym nomen agentis za pomocą produktywnego przyrostka *-ар*. Rzeczownik *лаута* został również odnotowany przez Słownik BAN-u w dwóch znaczeniach: 1. (*przestarzałe*) ‘струнен музикален инструмент, подобен на китара’ – pol. ‘strunowy instrument muzyczny, podobny do gitary (prawdopodobnie lutnia)’. Słownik ilustruje go dwoma przykładami. Oto jeden z nich: *Както навсякъде по румънската земя, и тук свиреха цигани: две цигулки, един цимбал, лаута*. Drugie znaczenie, w jakim słownik odnotował interesujący nas rzeczownik, to ‘skrzypce’ – bułg. ‘цигулка’, przy czym jest ono opatrzone kwalifikatorem *диалекталне*. Nie zostało ono opatrzone żadnym przykładem. Słownik ten cytuje je za Georgiewem i za BER. Odnotowano tu także nomen agentis *лаутар* (*przestarzałe* i *диалекталне*) ‘музык граящ на лутни’ – bułg. ‘свирач на лаута’. Nazwę tę opatrzone przykłady: *И аз обичам ... аз, като вляза нейде на панаира и кажа на лаутарите: Свирете! ...* (RBE, 8). Rzeczownik *лаута* w znaczeniu ‘strunowy instrument muzyczny podobny do gitary’ został również odnotowany przez Słownik wyrazów rzadkich, przestarzałych i gwarowych ... (w słowniku tym zamieszczono również nomen agentis *лаутар*). Słownik etymologiczny języka bułgarskiego znaczenie ‘instrument muzyczny podobny do gitary’ lokalizuje w miejscowości Samokow, natomiast znaczenie ‘skrzypce’ jako charakterystyczne dla dialektu miejscowości Nowo Seło (Widyńsko). Wymienia też nazwę miejscową *Лаута* (w okolicach Płowdiwu) i derywaty. Wyraz *лаута* (wg BER) zapożyczono za pośrednictwem rum. *lăută* ‘lutnia, skrzypce’²⁶, gdzie jest pożyczką z niem. *Laut*, co pochodzi z wł. *leúto*, *liuto* a to z kolei z tur. *laut(a)*, arab. *alūd* ‘drewno’, później ‘instrument drewniany’. Wyraz ten jest znany również w języku albańskim *lavut*, *lahutë* ‘lutnia’, ngr. λαούτα. Tego samego pochodzenia jest rzeczownik *лютя* (BER 3, 325, 584).

²⁶ W języku rumuńskim normalnie używaną nazwą ‘skrzypiec’ jest *vioară* (pochodzenia romańskiego). Jest to dokładny odpowiednik włoskiego *viola*.

Słownik Gerowa w tomie uzupełniającym zamieszcza również rzeczownik oznaczający 'skrzypce' – *виулица*. Słownik wyjaśnia jego znaczenie poprzez bułg. *гѣнилка, гѣдулка, кемане, лаута, лира, цигулка*. Wynika z tego, że ma nieco szerszy zakres znaczeniowy, odnosi się bowiem także do innych instrumentów strunowych, np. liry. Gerow zaznacza, że występuje w dialekcie gornodżumajskim. Pod względem słowotwórczym *виулица* jest deminutivum od *виула*, utworzonym za pomocą przyrostka *-ица*, będącego jednym z najczęściej występujących formantów tworzących rzeczowniki zdrobniałe²⁷. W języku literackim rzeczownik ten musiałby mieć postać *виолица* (deminutivum od *виола* 'altówka'). Taką postać odnotowuje jedynie Słownik etymologiczny języka bułgarskiego, zaznaczając, że występuje tylko w gwarze Błagoewgradu (BER 1, 150).

Przyjrzyjmy się teraz występowaniu nazw 'skrzypiec' w innych językach słowiańskich.

W języku macedońskim nie odnotowano wyrazu będącego odpowiednikiem bułgarskiej nazwy *цигулка*. Występuje natomiast wyraz *гадулка* (odpowiednik bułg. *гѣдулка*) a także deminutivum *гадулица* 'ts.'. Znaczenie macedońskiego *гадулка* to 'rodzaj ludowego instrumentu smyczkowego' – sch. 'vrsta narodnog gudačkog instrumenta'²⁸. Odnotowano także nomen agentis *гадулар* będące dokładnym odpowiednikiem, także pod względem znaczenia, bułgarskiego *гѣдулар*. Język macedoński zna również rzeczownik *гусла* (odpowiednik bułgarskiego *гусла*) oraz derywaty: nomen agentis *гуслар* i nomen actionis *гуслење* a także przymiotnik *гусларски*. Język macedoński zna także (obcy bułgarszczyźnie) nomen agentis *гудач* 'skrzypek' (utworzony od rdzenia *гуд-* za pomocą przyrostka *-ач*), a także przymiotnik *гудачки* 'smyczkowy' (RMJ, 1).

Podczas gdy w języku bułgarskim wyraz *виолина* używany jest bardzo rzadko i uchodzi za książkowy, w języku macedońskim jest on podstawową nazwą 'skrzypiec'. Występuje też frazeologizm: *свири втора виолина* 'grać drugie skrzypce' (Słownik języka macedońskiego nie podaje odpowiednika pol. *grać pierwsze skrzypce*). Odnotowano także derywaty: *виолинист* 'skrzypek', *виолинистка* 'skrzypaczka', *виолински* 'skrzypcowy'. Tu należy zwrócić uwagę na to, że wyraz *виолинист* nie jest derywatem na gruncie macedońskim, lecz zapożyczeniem (natomiast *виолинистка* jest regularnie utworzonym rzeczownikiem rodzaju żeńskiego za pomocą przyrostka *-ка*; RMJ 1).

²⁷ Zob. *Граматика*, t. II, София 1983, s. 67.

²⁸ *Речник на македонскиот јазик*, t. I–III, Скопје 1961–1966 (RMJ). Słownik ten tłumaczy znaczenia wyrazów poprzez język serbsko-chorwacki.

Odpowiednikiem bułgarskiego *кемане* jest w języku macedońskim *кемане* mające znaczenie ‘skrzypce – synonim wyrazu *виолина*’. Wyraz ten posiada również drugie znaczenie ‘głowa człowieka, dynia, okrągła manierka z drewna’ – sch. ‘glava čoveka, tikva, čutura’. RMJ opatruje ten wyraz kwalifikatorem *archaiczny*. Odnotowano też nomen agentis (także z kwalifikatorem *archaiczny*) *кеманеџија* ‘skrzypek’. Ten ostatni jest w całości zapożyczeniem z języka tureckiego, przez co na gruncie macedońskim nie można go uznać za derywat. Pozostałe bułgarskie nazwy ‘skrzypiec’ nie mają odpowiedników macedońskich.

W języku serbsko-chorwackim podstawową nazwą ‘skrzypiec’ jest *violína*. Nazwa ta jest pochodzenia włoskiego (etymologię omówiono w części artykułu poświęconej nazwom ‘skrzypiec’ w języku bułgarskim). Tzw. Słownik Macierzy serbskiej (RMS 1)²⁹ definiuje znaczenie tego wyrazu następująco: ‘gudački instrument sa četiri strune’ – pol. ‘instrument smyczkowy czterostrunowy’. Definicja ta nie jest precyzyjna, albowiem wszystkie (poza instrumentami ludowymi a także kontrabasem w odmianie orkiestrowej) współczesne instrumenty smyczkowe mają cztery struny. Słownik zamieszcza frazeologizm (wyrażenie) *prva violina* podając dwa znaczenia: a) ‘violina, koja vodi u orkestru’ – pol. ‘skrzypce, odgrywające wiodącą rolę w orkiestrze’; b) ‘onaj, koji ima glavnu reč u čemu’ – pol. ‘ktoś, kto odgrywa gdzieś główną rolę’. Nota bene, frazeologizm ten ma dokładny odpowiednik w języku polskim. Słownik ten zamieszcza liczne derywaty, jak *violinist* ‘skrzypek’ – sch. ‘svirač, umetnik na violini’, *violinistkinja* ‘skrzypaczka’ – sch. ‘ženska osoba violinist’, *violinistica* ‘ts.’, *viòlīnskī*, *-ā*, *-ō* ‘dotyczący skrzypiec, wiolinowy’, np. *violīnska futrola*, *viòlīnskī ključ* ‘klucz wiolinowy’. RMS rejestruje także deminutivum *violínica* i opatruje je przykładem: *Drhće svilena žica plahe violinice*. W słowniku tym odnotowano również przymiotnik *violínin*, *-ā*, *ō* ‘koji pripada violini’ – pol. ‘należący do skrzypiec, skrzypcowy’. Zilustrowano go przykładem: *Nogama i nehotično odgovaraju taktu violininih žica*.

Język serbsko-chorwacki zna także ogólnosłowiańską nazwę *gùsle*, *gùsālā*, zdefiniowaną przez RMS następująco: 1. ‘narodni muzički gudački instrument s nekoliko konjskih struna složenih kao jedna žica, uz koji se pevaju junačke narodne pesme’ – pol. ‘ludowy instrument smyczkowy o kilku strunach z końskiego włosia skręconych w jedną, przy którym się śpiewa ludowe pieśni bojowe, gęśle’, przykł.: *Stoljetni plač javora, jauk gusala*; 2. ‘violina’ – pol. ‘skrzypce’. Przykłady: *Za staklenim čedom umornih kafana cvile gusle kraj klavira*; *Šumori cimbal, cigili gusle*; 3. ‘čudo, nešto za priču’ – pol. ‘cud, coś, co się opowiada’. Przykład: *Sad ćeš čuti tvojih gusala po selu!*. Wariantem fonetycznym tej na-

²⁹ Речник српскохрватског књижевног језика, т. I–VI, Нови Сад 1967–1976 (RMS).

zwy jest *gùsli*, *gùslī* 'ts.'. Przykład: *Natežite žice na guslima* (RMS 1). Słownik JAZU³⁰ zamieszcza niniejszy wyraz, zaznaczając, że w naszych czasach pisarze go używają także dla nazwania każdego instrumentu smyczkowego (skrzypiec, altówki, wiolonczeli, kontrabas). Od nazwy *gùsle* // *gùsli* odnotowano wiele derywatów. Jednym z nich jest złożenie *guslòžica* 'struna skrzypiec' – sch. 'žica na guslama' (słownik zaznacza, iż wyraz ten został zaczerpnięty z jednej pieśni). Przykład: *Obilujem svakim miljem; milim zvukom gusložica* (RJAZU).

Odnutowano także inne derywaty, takie jak *gùslice* (dem. od *gusle*), przykł.: *Sadeljajte guslice od suvoga javora; Klavirić, guslice i cimbalici ... da proplačem od zanosa; gùslati, -ām* 1. 'gudeti uz gusla; svirati na bilo kom gudačkom instrumentu' – pol. 'grać na gęślach lub jakimkolwiek instrumencie smyczkowym', przykład: *Bila je nedelja, u gostioni guslaju vatreni cigani*; 2. (przenośnie) 'zanovetati, stalno ponavljati, govoriti jedno te isto' – pol. 'stale powtarzać, mówić jedno i to samo': *Puna tri dana gusla jednu remi poeziju sa Dancem Andersonom; gùsliti, -īm* 'ts.', przykł.: *Guslile su gusle javorove; gùslar* 'čovек, koji gudeći uz gusle peva pesmu, obično junačku' – pol. 'człowiek, który grając na gęślach, śpiewa pieśni, zwykle junackie', przykł.: *Posle službe potražimo guslare, Došao je guslar; gùslač, -áča* 1. 'ts.', przykł.: *Guslač gusli u Muhamedaginoj sobi*; 2. 'skrzypek' – sch. 'violinist'. Przykład: *Koncerat na kojem će neki strani umetnik, glasoviti guslač, izvodi nekoje komade; guslačica* 'skrzypaczka' – sch. 'žena guslar, violinistkinja', przykład: *Beata, također izvrsna guslačica, izdrhtala je sa svakim titrajem struna; gùslačkī, -ā, -ō* 'koji se odnosi na guslače, na muzičare koji sviraju na gudačkim instrumentima' – pol. 'odnoszący się do skrzypków oraz muzyków grających na pozostałych instrumentach smyczkowych', przykład: *Bio je to fini glazbeni zvuk, koji ne najednom prešao u lak, guslački unison*. Odnutowano także derywaty fundowane przez rzeczownik *gùslar* (a więc derywaty drugiego stopnia od rzeczownika *gùsle* takie, jak: *gùslārev* 'koji pripada guslaru' – pol. 'należący do gęślarza, skrzypka'; *gùslārov* 'ts.;; *gùslārskī, -ā, -ō* 'dotyczący gęślarza, skrzypka' – sch. 'koji se odnosi na guslare', przykład: *U takvoj sredini, iz široke guslarske epike ... rađa se ... naša umjetna knjževnost; gùslārski* (adv.) 'na guslarski način, kao guslar' – pol. 'jak gęślarz, na sposób gęślarski'. Występuje także nomen deverbale *guslanje*.

Słownik JAZU notuje także inne derywaty, takie jak *guslilac* 'skrzypek (także muzyk grający na innym instrumencie smyczkowym)' – sch. 'gudač' (zaznaczając, że wyraz występuje tylko u jednego pisarza XVIII w.); *guslitelj* 'ts.;; *gusliteljlan* 'należący do skrzypka' – sch. 'koji pripada gusliteljima'.

³⁰ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, t. I-XXIII, Zagreb 1860–1986 (RJAZU).

Język serbsko-chorwacki także zna (derywowany od innego tematu) czasownik *gúdeti, gúđim* (oboczna postać *gúđiti, -im*) ‘grać na skrzypcach (lub innym instrumencie smyczkowym), brzdąkać, rzępolić’, oraz derywaty od niego utworzone: *gùdāč (gùdāc)*³¹ ‘muzyk grający na instrumencie smyczkowym’, *gùdāčki* ‘smyczkowy’, *gùdalo (gùdilo)* ‘smyczek’.

Inną nazwą ‘skrzypiec’ jest bałkanizm, pochodzenia tureckiego (por. wyżej) *ćemane, -ta*, którą RMS tłumaczy przez nazwę ‘violina’ – pol. ‘skrzypce’ i ilustruje jednym przykładem: *Pored ciganskog ćemaneta čule su se šumadijske gajde* (RMS 6).

W języku serbsko-chorwackim nie odnotowano odpowiednika bułgarskiej nazwy *цигулка*, natomiast słowniki (RMS 6) podają czasownik (onomatopieczny) *ciguljati* ‘rdavo svirati na violini, škripati’ – pol. ‘nieczysto grać na skrzypcach, skrzypiec’ oraz nomen deverbale *ciguljanje*.

Język słoweński zna takie nazwy ‘skrzypiec’ jak *violina* i *gúsle*. *Violina* – jak już wspomniano – jest wyrazem pochodzenia włoskiego. SSKJ³² tłumaczy znaczenie tej nazwy następująco: ‘godalni instrument s štirimi strunami in visokim tonskim obsegom’ – pol. ‘instrument smyczkowy czterostrunowy o wysokiej skali’. Ilustruje to następującymi przykładami: *igrati na violino, uglasiti violino, skladba za violino, učiti violino*. Wymienia też frazeologizmy: *biti druga violina* ‘biti v podrednom položaju’ – pol. ‘odgrywać drugorzędną rolę’ oraz *igrati prvo violino* ‘biti pri kakem dejanju ravnajnu vodilen’ – pol. ‘być w jakiejś sytuacji równym wodzowi’. Użyto też przykładu: *biti prva violina Slovenije* ‘najboljši violinist’ – pol. ‘największy skrzypek (Słowenii)’. Słownik ten podaje także derywaty: *violinist* ‘kdor igra violino’ – pol. ‘ten, kto gra na skrzypcach, skrzypek’, przykład: *igranje, nastop violinista; violinistka* ‘skrzypaczka; *violinski* ‘skrzypcowy’, przykłady: *violinska skladba, violinski koncert, violinski ključ* G.

SSKJ odnotował także nazwę *gúsle, -sel*, tłumacząc ją następująco: ‘ljudsko glasbilo z eno struno in močno upognenim lakom’ – pol. ‘ludowy instrument jednostrunowy z mocno wygiętym smyczkiem’. Opatruje go dwoma przykładami: *igrati na gusle, pevec s guslami*. Słownik ten wymienia też następujące derywaty: *guslar* ‘ljudski pevec, ki spremlja svoje pesmi z igranjem na gusle’ – pol. ‘ludowy śpiewak (pieśniarz), który wykonuje swoje pieśni wraz z grą na gęślach’, przykład: *poslušati pesmi guslarjev* oraz fundowane przez ten ostatni rzeczownik adjectivum *guslarski, -a, -o* ‘gęślarski’, przykład: *guslarske pesmi*.

³¹ Rzeczownik *gúdac* ma inną fleksję niż *gùdāč*: Gen. sg. *gúca* (Nom. *gúdac*) // Gen. sg. *gudáča* (Nom. *gùdāč*).

³² *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, t. I–V, Ljubljana 1970–1991 (SSKJ).

Przegląd nazw 'skrzypiec' w językach zachodniosłowiańskich zaczniemy od polszczyzny. W języku polskim podstawową nazwą są *skrzypce*. Słownik języka polskiego pod red. Mieczysława Szymczaka tłumaczy znaczenie tego wyrazu w sposób następujący: 'instrument muzyczny smyczkowy o czterech strunach strojonych w kwintach i skali powyżej czterech oktaw'. Ilustruje go następującymi przykładami: *skrzypce Stradivariusa; tony, dźwięki skrzypiec; utwór na skrzypce, na czworo skrzypiec; stroić skrzypce, grać na skrzypcach; pierwsze, drugie skrzypce* 'dwie różne partie skrzypiec, dwie grupy muzyków grających na skrzypcach w orkiestrze symfonicznej'. Wymienia też frazeologizm: *grać pierwsze skrzypce* 'mieć gdzieś decydujący głos, przewodzić, dominować, rządzić'. Słownik ten wymienia następujące derywaty: *skrzypcowy* 1. 'dotyczący skrzypiec oraz ich konstrukcji', przykłady: *technika gry skrzypcowej; klucz skrzypcowy* 'klucz wiolinowy'; 2. 'przeznaczony do gry na skrzypcach, wykonywany na skrzypcach'; *etiudy skrzypcowe; solo skrzypcowe; koncert skrzypcowy*. SJP wymienia też nomen agentis *skrzypek* 'muzyk grający na skrzypcach', przykłady: *ślawny skrzypek; pierwszy skrzypek* 'główny skrzypek w orkiestrze symfonicznej, wykonujący partie solowe, koncertmistrz'; nomen agentis rodzaju żeńskiego *skrzypaczka* 'kobieta mająca wykształcenie muzyczne, grająca na skrzypcach'. Słownik ten wymienia też deminutivum *skrzypki*, zilustrowane przykładem *lipowe skrzypki*. Zdrobnienie to nie zawsze oznacza zmniejszenie fizycznych wymiarów instrumentu, lecz – przede wszystkim – wskazuje na niższą jego jakość (odnosi się zwykle do prymitywnego, ludowego instrumentu) – małe skrzypce dla dzieci oznacza się liczbą ułamkową, np. skrzypce $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$. Rzeczownik *skrzypce* pochodzi od czasownika dźwiękonaśladowczego *skrzypieć* 'wydawać charakterystyczny głos, skrzypienie' < psł. **skripěti* // *škipati* 'wydawać charakterystyczny odgłos wywołany np. tarciami, skrzypieć, trzeszczeć, zgrzytać' (Boryś SE 555). Utworzony został za pomocą przyrostka *-ica*, por. stpol. *skrzypica*, występujące jako plurale tantum *skrzypice*, stąd późniejsze *skrzypce*. Nota bene, skrzypce wydają taki dźwięk jedynie podczas gry równoczesnych współbrzmień, na dwu strunach jednocześnie – dźwięk pojedynczy jest czysty, śpiewny. Nomen agentis *skrzypek* jest derywowane wprost od czasownika dźwiękonaśladowczego.

Inną nazwą są *gęśle*. Wyraz ten nie jest dokładnym synonimem *skrzypiec*, lecz oznacza (za SJP) 'dawny, prymitywny instrument muzyczny z szyjką lub bez szyjki o różnym kształcie pudła'. Słownik zamieszcza także deminutivum *gęśliki* 'małe, podłużnego kształtu gęśle', ilustrując hasło przykładem *Grać na gęślach*. Definicja użyta w SJP jest niedokładna – nie wynika z niej nawet to, że chodzi o instrument smyczkowy a nawet o strunowy. Dokładniej definiuje *gęśle* słowniczek muzyczny Jerzego Habeli: *gęśle* 'stary, prymitywny, ludowy

instrument smyczkowy, którego kształt i strój zmieniał się zależnie od epoki i terenu; dźwięki wydobywano przez pociąganie prymitywnym smyczkiem, rzadziej przez szarpanie; do dziś bywają używane m.in. na góralszczyźnie³³. Pochodzenie wyrazu jest takie, jak bułg. *зучна* (por. wyżej).

Inną nazwą są *mazanki*. Wyrazu tego nie odnotował SJP pod red. Mieczysława Szymczaka. Wymieniany jest on jedynie w publikacjach poświęconych wiadomościom o muzyce, historii muzyki. Bohdan Muchenberg wymienia *mazanki* w znaczeniu ‘małe skrzypczki, które posiadały trzy struny i były strojone bardzo wysoko (a¹, e², h²), obecnie rzadko używane’. Zaznaczono, iż nazwa pochodzi od mazania smyczkiem po strunach (objaśnienie to jest przekonujące). O instrumencie tym wspomina także słowniczek muzyczny J. Habela a także *Wielka encyklopedia powszechna* (por. przypis 9).

W języku czeskim podstawową nazwą ‘skrzypiec’ są *housle* (o tej samej proveniencji co bułg. *зучли*; por. wyżej), zdefiniowane przez PSJČ³⁴ następująco ‘hudební smyčcový nástroj o čtyřech strunách, z nich nejnižší je g a ostatní jsou vždy o kvintu vyšší’ – pol. ‘instrument muzyczny smyczkowy o czterech strunach, z których najniższa to g, a kolejne są wyższe o kwintę (od poprzedzającej)’. Przykłady: *Muzikanti ladili housle*; *Hral na housle*. Słownik wymienia też liczne derywaty od tego rzeczownika, np. *houslista*, -y ‘hrač na housle’ – pol. ‘muzyk grający na skrzypcach’, przykład: *Housliste třepotali smyčcem*; *houslař*, -e 1. ‘vyrobce houslí a jiných smyčcových nástrojů’ – pol. ‘rzemieślnik artysta wytwarzający skrzypce i inne instrumenty smyczkowe, lutnik’, 2. (archaiczne) ‘houslista’ – pol. ‘skrzypek’; *houslařiti* ‘povodovati houslařskom živnost; dílati houslařskou práci’ – pol. ‘wykonywać pracę lutniczą’; *houslařství* ‘vyroba houslí a jiných smyčcových nástrojů; obchod z nimi’ – pol. ‘wyrób skrzypiec i innych instrumentów smyczkowych, lutnictwo; sklep muzyczny wyspecjalizowany w sprzedaży instrumentów smyczkowych’; *houslařský* ‘lutniczy’, przykład: *Pres dvěstě let je uměně houslařské nezměnné*; *housliř* (archaiczne) ‘lutnik’ – pol. ‘odpowiednik czes. houslař’, przykład: *Gabriel Waldstorch byl syn housliře*; *housličky*, -ček (deminutivum, często ekspresywne od *housle* ‘skrzypczki’), przykład: *Učitel chodil mezi námi s housličkami v ruce*; *housličkovátý* ‘mající podobu housliček’ – pol. ‘mający kształt skrzypczek’; przykład: *Děti plochých housličkovitých prsíček* (PSJČ).

W języku czeskim istnieje też międzynarodowa (pochodzenia włoskiego) nazwa ‘skrzypiec’ *violino*. PSJČ wymienia ją, nie podając żadnego przykładu. Obok niej wymienia nazwę *violina* ‘housle, violino’ – pol. ‘skrzypce’, zaznacza-

³³ J. Habela, *Słowniczek...*, op. cit. s. 70.

³⁴ *Příruční slovník jazyka českého*, t. I–VIII, Praha 1935–1957 (PSJČ).

jąc, iż jest to wyraz literacki. Zamieszcza też następujące derywaty: *violinista* 'houslista' – pol. 'skrzypek', *violinistka* 'houslistka' – pol. 'skrzypaczka'.

W języku słowackim (podobnie jak w czeskim) podstawową nazwą 'skrzypiec' są *husle* (G. *husiel'*). KSSJ³⁵ definiuje znaczenie wyrazu następująco: 1. 'sláčikový hud. nástroj so štyrmi strunami ladenými v kvintach' – pol. 'instrument muzyczny smyczkowy o czterech strunach strojonych w kwintach', przykłady: *koncertne husle*, *hrať na husľach*. Słownik zamieszcza też frazeologizm *hrať prvé, druhé husle* 'mať vedúcu, podradnú úlohu' – pol. 'pełnić wiodącą / podrzędną funkcję'. Drugie znaczenie wyrazu *husle* to (*potocznie*) 'huslova hra' – pol. 'gra na skrzypcach'. Przykład: *chodiť na husle*. Słownik ten odnotował też następujące derywaty: *huslista* 'kto hrá na husľach' – pol. 'skrzypek'; *huslistka* 'skrzypaczka'; *husliar* 'výrobca husiel' a iných sláčikových nástrojov' – pol. 'rzemieślnik artysta wytwarzający skrzypce i inne instrumenty smyczkowe, lutnik'. Słownik słowacko-polski³⁶ wymienia też takie wyrazy jak *husľový* 'skrzypcowy', przykłady: *husľový koncert*, *husľové struny*, *husľová skladba*; *husľový kľúč* 'klucz wiolinowy, klucz skrzypcowy'; *husľarsky* 'lutniczy'. KSSJ ani SSP UJ nie notują innych nazw 'skrzypiec'.

W języku górnołużyckim podstawową nazwą 'skrzypiec' są również *husle*. Słownik Pfuhla³⁷ tłumaczy ten rzeczownik (jako wyraz hasłowy podaje l. poj. *husla*) poprzez niem. 'Geige, Violine'. Wymienia następujące derywaty: *huslowy* 'geigen'; *husliski* 'ts.:'; *huslacy* 'ts.:'; *husleř, -rja* 'Geiger, Fiedler' – pol. 'skrzypek'; *huslerić* 'Geiger sein, als Geiger leben' – pol. 'być skrzypkiem'; *Husleřstwo* 'Geigenspielschaft' – pol. 'gra na skrzypcach'; *huslować* 'geigen, fiedeln' – pol. 'gra na skrzypcach'; *huslowař* 'Geiger' – pol. 'skrzypek'; *huslowanje* 'Geigen' – pol. 'gra na skrzypcach'. Słownik górnołużycko-polski Henryka Zemana³⁸ podaje wyraz *husle* 'skrzypce', przykład: *hra na husle*, oraz derywaty: *huslak* 'skrzypek, grajek'; *husler* 'skrzypek'; *huslerka* 'skrzypaczka'; *huslički* 'małe skrzypce, skrzypeczki'; *husliski* 'skrzypcowy'; *huslojty* 'podobny do skrzypiec'; *huslowař* 'skrzypek'; *huslować* 'grać na skrzypcach'; *huslowy* 'skrzypcowy', np. *huslowa křinka* 'futurał na skrzypce'.

W języku dolnołużyckim 'skrzypce' to *gusle*. Słownik Arnošta Muki³⁹ rejestruje rzeczownik *gusle, -ow*, podając znaczenia 1. 'die Geige, Fiedel, Violine;

³⁵ *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava 1989 (KSSJ).

³⁶ Z. Jurczak-Trojan, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczka, M. Papierz, *Słownik słowacko-polski*, t. I-II, Kraków 1998 (SSP UJ).

³⁷ Ch. Th. Pfuhl, *Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Bautzen 1886.

³⁸ H. Zeman, *Słownik górnołużycko-polski*, Warszawa 1967.

³⁹ E. Muka, *Słownik dolnosербскеje rečy a jeje narečow*, t. I-III, Petrohrad – Praha 1911-1928.

скрипка’ – pol. ‘skrzypce’; 2. ‘die Harfe’ – pol. ‘harfa’. Słownik ten zamieszcza też derywaty, takie jak: *guslar* ‘der Geigenspieler, Geiger, Fiedler; скрипач’ – pol. ‘skrzypek’; *gusleñe* ‘das Geigenspielen, Geigen, das Violinspiel; игра на скрипке’ – pol. ‘gra na skrzypcach’; *guslowańe* ‘ts.’; *gusliš, -im* (*guslowaś, -aju*) 1. ‘geigen, fiedeln, Geige, Violine spielen; играть на скрипке’ – pol. ‘grać na skrzypcach’, 2. ‘Harfe spielen’ – pol. ‘grać na harfie’. Inne wyrazy należące do tego gniazda słowotwórczego posiadają znaczenia związane z ‘zabobonami, guśłami, czarami’, np. *guslowar* ‘guślarz, czarodziej, der Hexenmeister’, *guslowařka* ‘czarodziejka, guślarzka’, *guslowarřtvo* ‘Hexerei, guślarřtvo’, *guslowarřski* ‘guślarski, czarodziejski’. Także wyraz *guslar* oprócz znaczenia ‘skrzypek’ występuje w sensie ‘czarodziej, guślarz, niem. der Zauberer, Beschwörter’, a czasownik *guslowaś* oprócz ‘grać na skrzypcach’ oznacza ‘czarować’, podobnie nomen deverbale *guslowańe* ‘das Zaubern, Hexen, czarodziejřtvo’. Te pary znaczeniowe traktowane są przez słownik jako homonimy (oddzielne hasła), niemniej jednak nie jest to uzasadnione, albowiem mamy tu do czynienia nie z homonią, lecz polisemią. Wyrazy te mają bowiem wspólne pochodzenie (od psł. **gōsti, gōdō*, względnie od wariantu **gusti, gudō*, ze starą obocznością *o : u*). Pierwotne znaczenie ‘granie na instrumencie strunowym, na gęślach’ > ‘wprawianie muzyką w stan ekstazy’ > ‘obřędy magiczne (odprawiane z towarzyszeniem muzyki)’ (por. Boryś SE 188).

W języku Drzewian Połabskich nazwą ‘skrzypiec’ było *giglėikia* lub *giglia*, przy czym ten pierwszy wyraz jest deminutivum utworzonym od drugiego za pomocą przyrostka *-aika* < **-ika*. *Giglia* pochodzi z niem. *Geige* i jest zapożyczeniem wprost z dolnoniemieckiego *gīgʹl* ‘Geige’⁴⁰.

Przegląd nazw ‘skrzypiec’ w językach wschodniosłowiańskich rozpoczniemy od rosyjskiego. W języku tym podstawową nazwą ‘skrzypiec’ jest *скрипка*, nomen instrumenti utworzone od dźwiękonaśladowczego czasownika *скрипѣть* (< psł. **skripěti*). SSRLJ⁴¹ definiuje wyraz *скрипка*, *-u* następująco: ‘струнный смычковый музыкальный инструмент’ – pol. ‘strunowy smyczkowy instrument muzyczny’. Definicja ta nie jest ścisła. Przykłady: *На время притихнув, положили возле себя цимбали, скрипки и бубны; Двое музыкантов – скрипка и арфа – играли вальс*. Słownik ten wymienia frazeologizm *первая скрипка* 1. ‘скрипач, исполняющий в струнном или симфоническом оркестре первый голос, самый выразительный и важный’ – pol. ‘skrzy-

⁴⁰ Zob. R. Olesch, *Thesaurus lingue draveanopolabicae*, t. I: A–O, Köln – Wien 1983, s. 309.

⁴¹ *Словарь современного русского литературного языка*, t. I–XVII, Москва – Ленинград 1948–1965 (SSRLJ).

pek realizujący w orkiestrze symfonicznej, strunowej (smyczkowej) pierwszy głos, najważniejszy i najbardziej wyrazisty, pierwsze skrzypce', 2. (*przenośnie*) 'о человеке, которому принадлежит в чем-либо важная, ведущая роль' – pol. 'o człowieku odgrywającym gdzieś ważną, wiodącą rolę'.

SSRLJa podaje także inne wyrazy należące do tego gniazda słowotwórczego, takie jak: *скрипочка* (deminutivum), przykład: *Я подгрывал на самодельной скрипочке*; *скрипица* 1. (*archaiczne, dialektalne*) 'skrzypce' (por. staropol. *skrzyrica, skrzyrice*), przykł.: *По воскресеням у шинка две скрипицы и контрабас наяривали плясовые мотивы*; 2. 'rodzaj grzyba'; *скрипичный* 'dotyczący skrzypiec', przykł.: *скрипичные струны, скрипичный квартет Шумана*; zestawienie *скрипичный ключ* 'klucz wiolinowy, klucz skrzypcowy'; *скрипач* 'skrzypek', przykłady: *слепой скрипач в трактуре*; *скрипачка* 'skrzypaczka', przykład: *На гастроли в концертах приехала восходящая звезда, прекрасная скрипачка*.

W języku rosyjskim znany jest także wyraz *гусли*, przy czym jego znaczenie jest nieco inne. Słownik Ożegowa⁴² definiuje znaczenie tego wyrazu następująco: 'старинный струнный щипковый музыкальный инструмент' – pol. 'dawny szarpany instrument muzyczny'. Z definicji tej wynika, że może to być lutnia (jest bardzo dawnym instrumentem). Słownik ten odnotował też derywat *гусяр* 'музыкант, народный певец, играющий на гусях' – pol. 'muzyk bądź śpiewak ludowy grający na gęślach'. Słownik Dala⁴³ także notuje go w postaci *гусли* w znaczeniu 'род лежащей арфы, фортепиано, в четыре октавы, без клавишей, играющий перебирает проволочные струны пальцами'. Definicja ta wskazuje na to, że jest to zupełnie inny instrument, może cytra (nawiązuje do znaczenia interesującego nas wyrazu w języku staro-cerkiewno-słowiańskim). Przykład: *Гусли, мысли мои, песня думка моя*. Słownik podaje też derywaty: *гуслист, гусяр, гуслистка, гусярка* 'grający na tym instrumentcie'; *гусельник* 'rzemieślnik artysta wyrabiający i strojący takie instrumenty'; *гусярить* 'grać na takim instrumentcie'; *гусельничатый* 'podobny do tego instrumentu muzycznego'.

W języku ukraińskim nazwą 'skrzypiec' jest także *скрипка*. Słownik ukraińsko-rosyjski pod redakcją I. M. Kiriczenki (6-tomowy)⁴⁴ tłumaczy ten wyraz poprzez ros. *скрипка*, natomiast SUM⁴⁵ definiuje go następująco: 'смычковый чотирьохструнный музичний інструмент, найвищий за регістром' – pol.

⁴² *Словарь русского языка*, сост. С. И. Ожегов, Москва 1953.

⁴³ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, t. I-IV, Москва 1956.

⁴⁴ *Українсько-російський словник*, ред. І. М. Кириченко, t. I-VI, Київ 1953-1963.

⁴⁵ *Словник української мови*, t. I-XI, Київ 1970-1980 (SUM).

‘instrument muzyczny smyczkowy, czterostrunowy o najwyższym rejestrze’. Przykłady: *Старий Бабчук грав на скрипці; Коники один по одному поховали під листочками свої зелені скрипки; В хаті бумкав бубон, бряждали цимбали, високо і тонко виводила скрипка*. Zarówno SUM, jak i słownik pod redakcją Kiriczenki podaje frazeologizm *грати першу скрипку*. Słownik ukraińsko-rosyjski tłumaczy go poprzez dokładny odpowiednik rosyjski *играть первую скрипку*. Przykład: *І в нинішньому році механізатори, як то кажут, гратимуть першу скрипку у вирощуванні качанистої*. Słownik ten wymienia też derywat *скрипковий* ‘skrzypcowy’, ilustrując go przykładem: *Шостакович є автором 10 симфоній, двох опер, двох балетів, фортепіанного і скрипкового концертів, ряду крупних творів для камерних ансамблів*. W słowniku pod redakcją Kiriczenki odnotowano też rzeczownik *гу́сла // гу́слі*, którego znaczenie oddano przez ros. *гусли* (a więc nie są to skrzypce, lecz jakiś instrument strunowy szarpany, prawdopodobnie lutnia). Przykłady: *І гу́сла знову загули. На гу́слі грає, красно співає*. Odnotowano też derywaty takie, jak nomen agentis *гу́сляр* tłumaczone poprzez ros. *гу́сляр* (SUM definiuje je następująco: ‘музыкант, який грає на гу́слях, або співець, що акомпонує собі на гу́слях’ – pol. ‘muzyk grający na instrumencie zwanym *гу́слі* lub śpiewak akompaniujący sobie na tym instrumencie’). Przykład: *Та ще й гу́сляра привела, Якогось чабана Давида*. Zamieszczono także adjectivum fundowane przez nomen agentis *гу́сляр* – *гу́слярний* tłumaczone przez ros. *гу́слярный*. SUM tłumaczy *гу́слі* następująco: ‘старовинний народний багатострунний щипковий музичний інструмент’ – pol. ‘dawny wielostrunowy szarpany instrument muzyczny (może coś rodzaju harfy lub liry)’. Przykłady: *Писані джерела відзначають існування у східних слов'ян струнного музичного інструмента – гу́сел; Мати грала на скрипці, на флейті, на гітарі, на гу́слях і на фортепіано*. Słownik Hrinchenki⁴⁶ podaje dwa znaczenia wyrazu *гу́сла // гу́слі*: 1. ‘odpowiednik ros. *гусли*’, przykład: *На гу́слі грає, красно співає*; 2. ‘skrzypce, ros. *скрипка*’. Przykłady: *Гу́сла гудуть, до двора йдуть; Гу́сла загули ... гу́ляє князь, гу́ляють гості, ревуть палати на помості*. Słownik Hrinchenki notuje też deminutivum *гу́сленьки*. Przykład: *Та все стиха у гу́сленьки грає*. Podaje też czasownik *гу́сляти, -ляю* ‘grać na skrzypcach’ – ros. ‘играть на скрипке’.

Białoruską nazwą ‘skrzypiec’ jest *скрыпка*. TSBLM⁴⁷ tłumaczy wyraz *скрыпка* następująco: ‘чатырохструнны смычковы музычны інструмент

⁴⁶ *Словарь української мови*, упор. Б. Грінченко, т. I–IV, Київ 1907–1909.

⁴⁷ *Тлумачалны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, ред. М. Р. Суднік, Мінск 1999 (TSBLM).

высокага тэмбру' – pol. 'instrument muzyczny smyczkowy, czterostrunowy o wysokiej skali'. Przykład: *Сола на скрытцы*. TSBLM podaje też frazeologizm *першая скрытка* 'pierwsze skrzypce (zarówno w orkiestrze, jak i w znaczeniu przenośnym)'. Zamieszcza też przymiotnik *скрытчыны* 'skrzypcowy', przykład: *Скрытчыны клас* oraz zestawienie *скрытчыны ключ* 'klucz wiolinowy'. TSBLM odnotował także nomen agentis *скрытчы* 'muzykant, які іграе на скрытцы' – pol. 'skrzypek' oraz nomen agentis rodzaju żeńskiego *скрытчычка* 'skrzypaczka'. TSBLM odnotował także rzeczownik *гўслі* w znaczeniu 'мнагаструнны шчыпковы музычны інструмент славянскіх народаў' – pol. 'wielostrunowy instrument muzyczny szarpany narodów słowiańskich'. Z definicji tej wynika, że nie jest to nazwa 'skrzypiec', lecz innego instrumentu, może lutni, harfy. Odnotowano także nomen agentis *гусляр* 'музыкант, які іграе на гуслях, а таксама спявак, што акомпаніруе сабе на гуслях' – pol. 'muzyk grający na instrumencie zwanym гўслі, a także śpiewak akompaniujący sobie na tym instrumencie'. Może chodzi o 'guślarza' (np. z *Dziadów* Adama Mickiewicza)?

Jak zostało wykazane w artykule, bułgarska nazwa skrzypiec *цигулка* jest wyrazem specyficznym dla tego języka, niemającym odpowiedników w pozostałych językach słowiańskich (w serbsko-chorwackim jest jedynie czasownik utworzony od tego rdzenia oraz nomen deverbale). *Гѣдулка* będąca nazwą 'prymitywnych, ludowych skrzypiec' ma swój odpowiednik jedynie w języku macedońskim (*гадулка*). Nazwa *кемане* (pochodzenia tureckiego) obecna jest we wszystkich językach Słowian bałkańskich (bułgarski, macedoński, serbsko-chorwacki), a także występuje w innych językach należących do ligi bałkańskiej. Jest więc ona bałkanizmem leksykalnym. Zapożyczenie z języka włoskiego *виоліна* w języku bułgarskim jest wyrazem rzadko używanym, książkowym, natomiast w macedońskim (*виоліна*), serbsko-chorwackim (*violína*) oraz słoweńskim (*violina*) jest podstawową nazwą 'skrzypiec'. *Гусла* są wyrazem ogólnosłowiańskim, przy czym w języku bułgarskim, macedońskim, serbsko-chorwackim, słoweńskim, polskim oznacza on ludowe prymitywne skrzypce (pol. *gęśle*), natomiast w czeskim, słowackim, górnołużyckim oznacza normalne skrzypce. W języku dolnołużyckim oznacza zarówno 'skrzypce', jak i 'harfę'. W języku rosyjskim i białoruskim wyraz ten oznacza inny instrument muzyczny, należący do grupy strunowych – szarpanych (w białoruskim harfę, w rosyjskim lutnię bądź rodzaj harfy, cytry). W ukraińskim może oznaczać on zarówno 'skrzypce', jak i inny instrument muzyczny (strunowy – szarpany, może lutnię, lirę, harfę). To wschodniosłowiańskie znaczenie jest bliższe pierwotnemu (w najstarszych cyrylo-metodiańskich przekładach Biblii greckie κίθάρα jest tłumaczone jako **gōsli*; por. Boryś SE 85). *Виулиця* – deminutivum

od *виола* jest w języku bułgarskim dialektyzmem, natomiast nazwa *гѣнилка* jest wyrazem izolowanym, odnotowanym jedynie przez Najdena Gerowa. Wyraz *лаута* w znaczeniu ‘skrzypce’ występuje w języku bułgarskim jedynie w jednej gwarze (Nowo Selo), w innych dialektach ma on znaczenie ‘instrument muzyczny strunowy, podobny do gitary’ (prawdopodobnie jest to lutnia).

Nazwy utworzone od czasownika **skripěti // škripati* nie są znane w języku bułgarskim ani w ogóle na południu Słowiańszczyzny. Są one charakterystyczne dla języka polskiego (*skrzypce*) oraz wszystkich języków wschodniosłowiańskich: ros. *скрѣпка*, ukr. *скрѣпка*, brus. *скрѣпка*. W językach tych są one podstawową nazwą skrzypiec. Polski wyraz *mazanki* jest izolowany, oznacza bowiem ‘małe ludowe skrzypeczki, spotykane tylko w pewnych regionach Polski, charakteryzujące się bardzo wysokim strojem’.

Wyjątkową nazwą jest połabskie *giglia* i *giglėikia* (deminutivum), będące germanizmem (zapożyczenie wprost z języka dolnoniemieckiego).

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, iż większość nazw dla ‘skrzypiec’ w językach słowiańskich jest pochodzenia dźwiękonaśladowczego. Należy do nich bułg. *цигулка*, bułg. i mac. *гѣдулка* (*гадулка*), pol. i wsch-słow. *skrzypce* (*скрѣпка*, *скрѣпка*, *скрѣпка*), a także ogólnosłowiańska nazwa, kontynuująca psł. **gōsli* (<**gōd-sli*) – od czasownika **gōsti*, *gōdō*. Bierze się to zapewne stąd, iż instrument ten odgrywa niezwykle ważną rolę w muzyce, zarówno ludowej, jak i poważnej.

Цигулка, гѣдулка... and Other Names for ‘violin, fiddle’ in Bulgarian (in Comparison to Other Slavonic Languages)

(Summary)

This paper analyses names for ‘violin’ in Bulgarian, examined against a Slavonic background. A broader approach has been taken to these names, because the article concerns not only the “classic” violin, but also the folk instruments (fiddles), which have different names in Bulgarian (and other Slavonic languages): *цигулка*, *гѣдулка*, *гусла*, *кемане*, *лаута*, *виолина*, *гѣнилка*, *виулица*. These names are described from the semantic, derivational and etymological point of view. The noun *цигулка*, the basic name of ‘violin’, occurs only in

Bulgarian and it is unknown in other Slavonic languages, although there are documented derivatives in Serbo-Croatian. The noun *кемане* 'violin', from Turkish, also occurs in Macedonian and Serbo-Croatian and other languages belonging to the Balkan league. The second part of the papers is devoted to the names for 'violin' in other Slavonic languages. Some names, extant only in some of the Slavonic languages, are derived from an onomatopoeic stem (Bulg. *цигулка*, Pol. *skrzypce*, East-Slavonic *скрипка*). Most of the Slavonic languages have a noun derived from *gōsli*, a Common Slavic ancestor, but in some Slavonic languages (Czech, Slovak, and Sorabic) this word now means the classic violin, while in others it means 'fiddle' (comp. Pol. *gęśle*, Bulg. *гусла*), and in the Eastern Slavonic languages and Old Church Slavonic it means a 'plucked string instrument' 'a kind of lute'. In Serbo-Croatian it means both the classic violin and primitive fiddle. Polabian has its own name form 'violin' *gigléikia*, which comes from German.